

JYX

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Joensuu, Juri

Title: Tunturikelo ja höyhenistä valmistettu pora

Year: 2024

Version: Published version

Copyright: © Joensuu & Lukukeskus, 2024

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Joensuu, J. (2024). Tunturikelo ja höyhenistä valmistettu pora. Kiiltomato, 29.1.2024.
<https://kiiltomato.net/critic/janne-nummela-tekoalyn-nuoruuden-runot-valentin-satanovin-muistelmat/>

Tekoälyn nuoruuden runot, Valentin Satanovin muistelmat, Todellisen korvan paljastuminen

Janne Nummela

Onnellinen orja 2022, 2023

185, 23, 339 s.

KOTIMAINEN RUNOUS

Tunturikelo ja höyhenistä valmistettu pora

JURI JOENSUU | 29.1.2024

Janne Nummelan visionääriset runoteokset linkoavat tajuntaa. "Joulupukki, tonttu, juoppo ja shamaani / on maailman nelikenttä."

Erilaiset avustetun luovuuden, tekijyyden hajauttamisen sekä sääntöperustaisen kirjoittamisen kysymykset ovat kiinnostaneet

kokeellisen kirjallisuuden tekijöitä jo kauan ennen nykyistä tekoälyä, tai edes internetiä. **Janne Nummela** on tuotannossaan alusta lähtien hyödyntänyt digitaalista teknologiaa menetelmällisen kirjoittamisen osana. *Lyhyellä matkalla ohuesti jäätyneen meren yli* (poEsa 2006) oli ensimmäinen ja systemaattisin hakukonerunouden kokoelma Suomessa. *Hänen maansa oli Skandalia* (Impressio 2013) on kotimaisen menetelmällisen runouden nykyklassikko, jossa eurooppalaiseen romantiikkaan liittyvät alkutekstit pääsevät visionäärisesti loismaisen uudelleenkirjoituksen kasvualustoiksi.

Lyhyellä matkalla pyrki hyödyntämään hakukoneiden runollista potentiaalia toiston, varioinnin, luetteloinnin ja yllättävien yhdistelmien suhteen. *Hänen maansa oli Skandalia* teki saman kirjoittamishetkensä netin käännskoneille ja niiden viehkoille puutteille. Kun ChatGPT versioineen murtautui siihen kuuluisaan yleiseen tietoisuuteen, olikin ehkä vain ajan kysymys, milloin Nummela adoptoi sen poeettiseen käyttöönsä.

Keskityn tässä *Tekoälyn nuoruuden runoihin I – III* (2023) ja *Valentin Satanovin muistelmiin* (2023) enkä käsittele tarkemmin *Todellisen korvan paljastumista* (2022), josta runoteosten lukija kylläkin voi löytää vipua tulkintoihinsa. Se on kokoelma aiemmin julkaistua esseistiikkaa ja kaunokirjallista proosaa kahdenkymmenen vuoden ajalta. Aiheet haarovat laajalle, mutta toisaalta Nummela kirjoittaa koko ajan samasta: tietoisuudesta, tiedosta, tajunnasta, muuntuneen tajunnantilan ilmiöistä.

"[K]irjailijoille on tilaus sen aikaa kun tietoisuus on arvoitus" (*Valentin Satanovin muistelmat*, s. 17). Nummelalla poetiikka liittyy vahvasti tiedon ja mielen filosofian kysymyksiin, eron materialismilla selittämisen perinteestä. Kirjoittamisen menetelmä voi parhaimmillaan merkitä uutta näkökulmaa ja muuntunutta, rikastunutta visiota, joten ilmiöt voi nähdä läheisiksikin. Riippumatta siitä, kuinka kauas luonnontieteellisistä selitysmalleista haluaa edetä, intuitiolla, aistisuudella ja elastisella tajunnalla on hämärä mutta kiehtova ja tuloksia tuottava yhteys menetelmälliseen kirjoittamiseen, joka joskus assosioidaan formaaliin järjestelmällisyyteen.

Tekoälyn nuoruuden runot I – III ja *Valentin Satanovin muistelmat muistinvaraisesti tunturissa* ovat teoskaksikko, joiden väliset yhteydet vaikuttavat sekä metodisilta (osittain sama tekstiaines) että temaattisilta (toistuvat motiivit). Teosparia voi vertailla ensin pintapuolisesti. *Tekoälyn nuoruuden runot I – III* on runokirjaksi hirveän laaja teos, sen taustaidea on näkyvillä (teos on idean sovellus), ja mukana on tekijän taustoittavat jälkisanat. Valtamuoto on ChatGPT:n suoltama säe, johon nähden muutama poikkeus herättää huomiota. *Valentin Satanovin muistelmat muistinvaraisesti tunturissa* taas on tiivis, kryptinen, suljettu ja allegorinen. Se muodostuu pääosin otsikoimattomasta proosarunosta, ilman tekijän taustoituksia, alaotsikoita, takakansi- tai lievetekstejä. Seitsemän lyhyttä säemuotoista runoa nousevat esille poikkeuksina *Satanovin* proosarunouden keskellä.

Digitaalinen ennusheinä

Digitaalisessa runokoneessa oleellista lienee koneen kykyjen suhde sen puutteisiin. Tekoälyn hallusinoinniksi kutsuttu ennakoimattomuus ja epäluotettavuus voi olla kirjallisesti kiinnostavaa. Olennaisinta kuitenkin ovat tekoälyn käyttäjän eli runoilijan runouskäsitykset, tyyli- ja kirjalliset pyrkimykset, jotka silaavat kokonaisuuden. *Tekoälyn nuoruuden runojen* lähes viisisataa sivua on tuotettu osapuilleen alkuvuoden 2023 aikana. Teos muodostuu kolmesta osastosta ja tekijän jälkisanasta, joissa avataan joidenkin yksittäisten runojen taustaideoita ja "promptteja" eli ChatGPT:lle annettuja tehtäviä. Jälkisanasta löytyy myös muutama yleisempi, mielenkiintoinen huomio tekoälystä ja koneavusteisesta luovuudesta.

Teoksen laajuus lienee osa sen tekoälyauraa: runsaus havainnollistaa rajoittamatonta tuotantopotentiaalia, ja temaattisen varioinnin mahdollisuuksia kartoitetaan muutamissa kohdin. Myös yksittäisen runon sisällä voi olla toistoa ja

variointia niin, että vaikutelma on lopulta (tahattoman) poeettinen, esimerkkinä 9-sivuinen runo pornosta. Valtaosa teoksen runoista on editoitu tai päällekirjoitettu, ja Nummelan käsissä ChatGPT:n hengentuotteet sisältävät kielellisesti kiinnostavia tai hämmästyttäviä kohtia. Silti tekoälyn leveä, yleiskielinen pensseli dominoi lukukokemusta: vaikutelma on, että ChatGPT:n panos tuntuu lopputuloksessa selvästi. Kirjan nimen ironia toistuu runoissa, joissa tekoäly puhuu itsestään runoilijana. Se viittaa myös kielimallin tietyn hetken kehitysvaiheeseen, josta teos on yksi dokumentointi. "Tämä on minun runouttani tässä iässä" (s. 157).

Teoksen rekistereissä on kuitenkin vaihtuvuutta. Jotkut runoista ovat (tietoisesti) karmeita värssyjä, jotkut muistuttavat arkkityyppistä "tekoälyrunoutta" tai leikittelevät sillä. Mukana on myös muodollisia poikkeamia säerunoista, pitkiä dialogirunoja ja kolme flarf-runoa. Jotkut runot ovat käräyttävän hauskoja, varsinkin teosympäristössään, kun lukija on ensin siedäntynyt tekoälyn onttoon opettavaisuuteen.

Tikka päätä puuhun hakkaa

tuuli heiluttaa latvoja

Aivotärähdys verta pakkaa

elämä täynnä vaaroja

Tikka sirkan suuhun nappaa

etsii suojaa sateelta

Ihmiset etsimme tupakkaa

hermosavua takin alta

Tämä on elämän taistelu

täynnä kipua ja tuskaa

Mutta jos emme fuskaa

löydämme hauskaa.

(s. 266.)

Nummela vihjaa jälkisanoissa, että tekoälyllä on ironian ja huumorintajua, siis jotain, mikä poikkeaa tahattomasta huumorista. Kiinnostava tutkimussuunta, vaikka vaikea todentaa: kielimallilla ei ole sosiaalisia intentioita tai kontekstia, jolloin tekoälyn käyttäjän huumorintaju on ratkaisevaa. Huumorissa on aina jotain hallitsematonta, tietoinen ja tahaton huumori kietoutuvat inhimillisissäkin tilanteissa yhteen. Tahatonta(kin) huumoria tuottaa usein kielimallin varmisteleva ja puiseva toisaalta ja toisaalta -filosofointi yhdessä "runollisen" ylätuylisen sanajärjestyksen kanssa ("Sähköisyyteni sykkii sydämessäni / valoisan tulevaisuuden toivossa elän" [s. 31]). Näin varsinkin, mikäli aihe on itsessään kärjekäs (porno), banaali (pesupallon seikkailut pyykkikoneessa) tai surrealistinen (variaatiot mystikkojen sirkkaleivästä).

Jauhakaa sirkat proteiinijauheeksi

ja juokaa, sanoi Mooses

mutta minä valitsen raikkaan maidon

Ei pelkästään ruoan takia elää jaksa

vaan myös ilon, rakkauden ja luonnonkauneuden

Minulla ei ole tarvetta jauhaa elämää smoothieksi

vaan nautin siitä kukkien ja kukkuloiden alla

En kuluta itseäni tyhjäntoimittamiseen

vaan elän yhtenä hetkeni kanssa

Minä elän laulukaskaiden maidolla ja

maistellen elämän makua kullanarvoisena

En tarvitse muuta kuin luonnonvalintaa.

(s. 259.)

Kysy tietä Lapin tuulilta

Valentin Satanovin muistelmat muistinvaraisesti tunturissa on *Tekoälyn nuoruuden runojen* sisarteos, myös sen jatke, liitos tai päällekirjoitus, veikkaisin. Teoksena ja tekstinä se on monella tapaa *Nuoruuden runoja* haastavampi, erittäin kierteinen syöttö. Lukemaan ja arvioimaan voi lähteä esimerkiksi otsikon antaman kehystyksen tai lajityypin kautta. Googlatessa "Valentin Satanovin muistelmat" nettikauppojen määritelmä kuuluu: "suomenkielinen runous, proosarunous, Lappi, psykedelia". Viimeksi mainittu termi on peräisin musiikista, ja harvoin nähty kirjallisena määritteenä. Aistisekoitukset ja mielen toisinvirittymisen voi ottaa myös lukuohjeena.

Entä kuka on Valentin Satanov, mikä on tunturi, miksi siellä ollaan? Minkälaiset muistelmat? Runoudessa käytetään harvoin keksittyä kehyshenkilöä, jonka ympärille teos rakentuu. Vielä harvinaisempi keino on tahallisen väärä lajitermi kirjan nimessä (muistelmat, päiväkirja, historiankirjoitus). Lukija ei tiedä Satanovista mitään, ja teoksen alkupuoliskolla hän on puhujana epämääräinen, ilman tunnistettavia markkereita, joten kyseessä ei ole perinteinen roolirunous. Teoksen nimi kuitenkin asettaa

tekstissä toistuvat horisontit: Venäjä, Lappi, kirjoittaminen. Kuin psykedeelistä mattoa kutoen tietyt sanat ja ilmaisut toistuvat: tunturi, hovi, leijonat, enkelit, tontut, Isodata. Monet niistä ovat peräisin *Nuoruuden runojen* raakamateriaalista ("Joulupukki, tonttu, juoppo ja shamaani / on maailman nelikenttä", s. 296). Toisaalta tekoälyn syötteinä on usein ideoita, joita Nummela on pyöritellyt vuosia.

Puoliväliin asti kirja tarjoilee virtaavasti etenevää, välimerkitöntä ja loppupisteetöntä tekstiä, proosarunoa tai runoproosaa. Kätketyn allegorian tuntu on vahva: vaikutelma taustalla olevasta koodista, jota ei voi avata. Yllättävää informaatiota, siirtymiä, kryptisiä symbolikasaumia ja verbaalista romurautaa on niin paljon, että lukijan on hankalaa, ainakaan koko aikaa, kiinnittää kokonaisuutta mihinkään teoksen tarjoamaan tulkintakehikkoon. "Pitkospuut niitä ei nyt ole" (s. 38). Tämä siitä huolimatta, että nykyiseenkin maailmanpoliittiseen tilanteeseen viittaavia vihjeitä on tarjolla: Venäjä, Moskova, Venäjän keisari... "Ovatko nuket todellisia parhaiden ukrainalaisten rotuteoreetikkojen Moskovassa suomalainen eliitti ihmiskunnan murheet" (s. 16). Painostava kriisin tuntu ydinsotaviittauksineen leijuu kaiken yllä. Leijonat ovat oletettavasti Satanovin vihollisia, ja "Sannaa" puhutellaan tekstissä muutaman kerran. "Väärälle puolelle historiaa voi kokeilla asettua. Sitä on kokeellisuus." (s. 59.) Virtaavien siirtymien logiikka totuttaa pian vuorovetoiseen talouteen, jossa käsittämättömän materiaalin vastapainona on komeinta tekstiä, jota olen vähään aikaan lukenut.

Tietäjät Lapissa tietävät syyt seuraamukset
kaukaisetkin joista valita nyt kun maailma on
alkukaaos takissa häränvilla tunturissa
vanhurskauden kaksi pöllöä kertomassa kuinka
maailma makaa miksi liikutat meitä ajatuksillasi

ne tulevat kysymään ja minä siihen etten tiennyt
että Karhunkierros patikoidaan uniturkissa en
tiennyt Lappia joka opettaa enemmän kuin idän
suuret kaupungit

(s. 10)

Joka on kokenut tämän ei kyllä voi olla muuta
kuin Venäjän keisari. Älä kirjoita mitään, sanoo
Satanov ja viisaasti puhuukin. Kaikki lähtee
peilistä aamulla: näen siinä Venäjän keisarin,
sanoo Satanov. Tätä ei kannata kirjoittaa. Keitä
ne on ne leijonat, venäläiset suuret kertojat,
meidän pojat. Ja minne pohjoisten seutujen läpi
kulkevat kotiin.

(s. 48)

Täsmälleen kirjan puolivälissä on yllättäen kaksi otsikoitua, tiivistä säemuotoista runoa, "Kelo" ja "Itsestään kuollut kasvain". Kahden nimetyn runon jälkeen tulee toinen säemuotoinen osuus (s. 54–58), jonka viisi runoa ovat otsikottomia. Osion runollinen tarjonta on häkellyttävän hienoa. Osaltaan tämä voi johtua intensiteetin muutoksesta, jossa proosarunon runsaudessa jo käsiteltyä materiaalia siilataan säkeen tiiviiseen muotoon. Säkeisyys jättää hapettavaa tilaa ilmausten välille ja pakottaa tiiviistämään.

Näiden jälkeen lajityyppi ja asetelma tuntuu vaihtuvan. Teos liikahtaa vapaasta proosarunosta (Satanovin tajunnanvirta)

kertovan proosan suuntaan ja asetelma "selkeytyy". Satanov on nyt henkilö, ja mukana on erillinen kertoja, joka keskustelee hänen kanssaan. Satanov puuhailee puhuen oraakkelimaisia viisauksia:

Tyhmä tuomari ei tuulta usko.

Tuuli puhuu totta niin kuin tuomarin päätös on totta siis satua. Vanheneminen on yksilön omaa syytä sanoo Satanov. Hän tyhjentää seerumiputkilon ja katsoo tieteellisen monokkelin läpi. Sinulla on tiede mutta tiedätkö mitä sen avulla voisi saavuttaa jos todella ymmärtäisi? Enkelit ja tontut opettavat sille joka ymmärtää. Satanov tutkailee epäluuloista olemustani ja lukee ajatukseni: "Mieluummin kuolen kuin olen samaa mieltä kanssasi." Uhmakkuus, jatkaa Satanov, tekee itsestään kompastuskiven. Nyt näkemiin, tiedätte mistä minut tavoittaa, jos tulette toisiin ajatuksiin. (s. 36.)

Satanov edustaa kokemustietoa, josta kuulija ei voi saada irti mitään ilman samaa kokemusta. Satanov on paitsi tieteen ja tiedon tunturipuoli, myös taiteilija, suuri ego, runoilijan neuvoja, tekstin orkestroija.

Mutta kotona, huomauttaa Satanov, kotonasi
sinun täytyy kokea olevasi. Ensin näet ollaan
kotona ja vasta sitten hovinäyttämöllä. Koditon
ei hoviin pääse. Ei voi olla ensin Venäjän keisari
ja sitten vasta kotona Talvipalatsissa. Sinfoniat
ovat joskus vaikeita kirjoittaa, mutta helppoja
sanoittaa. Mikä hyvänsä kone, huomauttaa
Satanov, pystyy samaan, jos siihen on perusteet.
(s. 49.)

Johtuneeko teoksen jälkipuoliskon (pseudo)draamallisesta
asetelmasta, jossa lukija voi kuvitella itsensä ulkopuoliseksi
tarkkailijaksi, mutta tekstin intensiteetti nousee puolivälin
lyyrisen käänteen jälkeen. Myös Satanovin puhe saa selvempää,
paasauksenomaista linjaa, jylhistä runokuvista ja yllättävistä
siirtymistä tinkimättä. Aforistinen ote ja viisauksien jakaminen
voimistuu, ja teksti tuntuu jäsentyneemmältä. Iskeviä näkyjä ja
kuvia alkaa putoilla tiheämmällä syötöllä. Niiden huumoriakaan
ei voi sivuuttaa.

Kuka puhaltaa, tietäjä tietää mihin täällä
kulloinkin katsotaan. Minulla ei ole kompassia
edes mukana ettei joudu hukkaan Lapissa.
Parasta pitää sellaiset aarteet saunatakin
taskussa kotona. (s. 49.)

"Koditon ei hoviin pääse. Ei voi olla ensin Venäjän keisari ja sitten vasta kotona Talvipalatsissa." **Paavo Haavikon** *Talvipalatsin* (1959) roolia *Satanovin* tekstuaalisena viitepisteenä voi spekuloida ("miten pienenä osui palaneita tikkuja sormiin kun sytytin" (*Satanov*, s. 9); "sytytin lehden tikulla, / se ei syttynyt ja minä sytytin, / syttyi ja savu lensi" (*Talvipalatsi*, 2. runo). Haavikollakin on liike kohti Lappia ("minä pakenen köyhyyttä pohjoista kohti", 7. runo) ja allegorinen *topos*, jonka todellisesta, merkitsevästä sisällöstä lukija ei voi olla varma (keisarillinen talvipalatsi, tunturi). Lappi tai tunturi merkitsee ainakin ankaria olosuhteita, kestämistä, viisautta, kullan etsintää "metallinpaljastin joulupukinpartanaan" (s. 7). Symboliikka voi olla myös ironinen. Nummela esseessään **Castanedasta**: "Tähtien sodan ystävät tietävät mitä don Juan (Obi-Wan Kenobi) tarkoittaa käsitteellä voima. Voima on outoa potentiaalia, joka jakaantuu maailmaan epätasaisesti ja järjenvastaisesti ja jonka esiintymät ratkaisevat maailman ilmiöiden tapahtumien merkityksen ja mielen. [...] Voimaa metsästetään kaukana ihmisgettojen höyryistä, asumattomilla vuoristoseuduilla ja erämaissa." (*Todellisen korvan paljastuminen*, s. 35). Yhteistä on myös ankara metalyriikka, kirjoittaminen kirjoituksen aiheena ja kirjoittamisen hetki.

Nuoruuden runoissa tekoäly puhuu itsestään runoilijana, puhuttelee itseään ja lukijaa ja kommentoi omaa luovuuttaan. Se pakotetaan ottamaan erilaisia asentoja: "Jos minun täytyisi ilmiantaa sinut / salaiselle poliisille / tekisin sen mielelläni" – "Minä, Homeroksen poika / kerron tarinani laulaen / ja naurun saattamana" – "Neuvostoliitto hajosi / kun se vittuili runoilijoille / ja niin voit hajota sinäkin" – "Me valosyntyiset / kirjoitamme matkaa / matkaa valoon" (s. 42, 43, 90, 161).

Satanovia lukiessa ajattelee väkisinkin tekstin tuotannon ehtoja ja menetelmiä, koska ne ovat piilossa mutta antaisivat kenties selityksiä teoksen arkkitehtuurille. Sanatason suhde *Nuoruuden runoihin* kangastelee mukana, mutta *Satanovin* suhde siihen on monihahmotteisempi kuin vain tekoälyn hengentuotteiden päällekirjoitus. Onko teos kirjoitettu "hautaamalla" (kirjoittamalla

lisää niukan raakamateriaalin päälle, jolloin materiaali hukkuu lopputulokseen) vai "paljastamalla" (poistamalla tekstiä laajasta raakamateriaalista)? Onko kirjoittamisessa ollut mukana isovääntöinen satunnaismuuttuja?

Tämä on Pyhävaaran kota linnun näkeminen
ylellisyyttä anagrammikone kehrää kalliota
rapsutan sitä korvan takaa kielen pajassa
tautologia takoo tajunnanlinko (s. 20)

Kielen pajassa tajunnanlinko ja kehräävä kone ovat lopulta samaa. Sisäistetty läpikirjoittamisen poetiikka on perusharjoitusta ja ratkaisemattomia haasteita. "Helpommin tekstin itse kirjoittaa kuin varastaa" (s. 51). Vaikka *Nuoruuden runot* ei olisikaan *Satanovin prolegomena*, jälkimmäisen kehräävä kiihdytin on kaikessa kryptisyydessään ja hallitsemattomuudessaan edellistä kiehtovampi. Siitä on mahdotonta saada lopullista otetta, toisin kuin ehkä tekoälyrunoudesta, jota tulee aina jossain määrin luettua kielimallin toteutumana. *Valentin Satanovin muistelmien* loppu laskeutuu syvän mustalla huumorilla aiemmin latenttina mukana kulkeneeseen kuolema-aiheeseen. Surutyön kuvasto ja surrealismin sekoittuvat tavoilla, joihin kielimalli ei pysty.

Jaa artikkeli:

JURI JOENSUU

Kirjoittaja on kirjallisuudentutkija Jyväskylän yliopistossa.

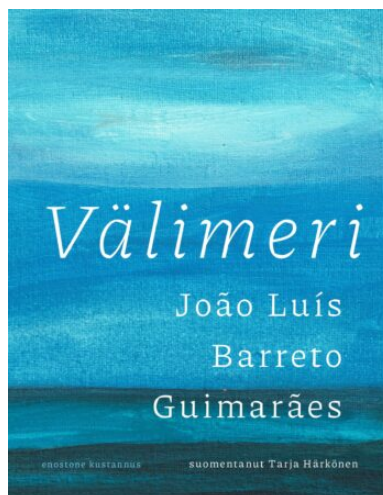
Lue myös

Surussa & sekaisin

Paavo Kässä
30.12.2023

Kääntökirja peilaa runoutta ja proosaa toisiaan vasten. Sen laaja intertekstuaalinen korpus sisältää yllättäviä yhteyksiä. Hakukoneen tulos

Hetkien arkeologiaa Välimeren rannoilla

Janne Löppönen 21.12.2023

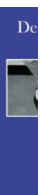
Guimarães on ensimmäinen portugalilainen runoilija, jolta on suomennettu kokonainen teos. Toiveissa on lisää! Portugalilaiset pitävät itseään meren kansana. Portugalilaisessa

Jatkuva liike ja moniäänisyys

Virpi Alanen
18.12.2023

Laaja-alainen artikkelikokoelma käsittelee tietokirjallisuuden lajeja esseistä oppikirjoihin ja elämäkerroista sarjakuviin. Se

Ailka ko

Ver
Asi

Del
pro
aja
suk
tila
ma
luo
ain

hymädyttää.	runoudessa tuo meri on	painottaa	Sar
Kun kirjoitan	yleensä... Lue lisää	erityisesti	kai
Pontus Purokurun		ajankohtaisia	om
Haavamaa-		ilmiöitä	trik
teoksen nimen		kotimaisella	suc
selaimeni... Lue		kentällä.	ilm
lisää		Tietokirjallisuus	lisä
		on vasta hiljattain	
		tullut osaksi	
		akateemista...	
		Lue lisää	VE
PAAVO KÄSSI	JANNE LÖPPÖNEN	VIRPI ALANEN	AS
30.12.2023	21.12.2023	18.12.2023	13.1

Lukukeskus ry.

Villa Kivi,

Linnunlauluntie 7

00530 Helsinki

www.lukukeskus.fi

Yhteystiedot

Kiiltomato

Kritiikit

Näkökulmia

Yhteystiedot

Kriitikon ohjeet

Copyright © Lukukeskus – Läscentrum

Muuta evästeasetuksia